

LEVENSBESCHOUWING EN ONDERWIJS***Heeft het Nederlandse onderwijs in zijn huidige vorm nog bestaansrecht of moet het anders worden georganiseerd?******Essay in het kader van de cursus 'Cultuurfilosofie vanuit levensbeschouwelijke perspectieven'******Wies Groeneveld, 1998*****Inleiding**

Het Nederlandse onderwijs draagt nog steeds de sporen van de verzuiling; er bestaat onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs. Dit is een historisch gegroeide situatie, waarin het bijzonder (confessionele) onderwijs in 1917 formeel bestaansrecht kreeg en recht kreeg op financiering uit de publieke middelen. Het openbare onderwijs wordt bestuurd door de overheid, het bijzondere onderwijs (veelal op levensbeschouwelijke grondslag) door een eigen bestuur dat de bevolkingsgroep vertegenwoordigt die de school heeft gesticht. Gezien enerzijds de toenemende secularisering en anderzijds de toenemende pluriformiteit van de Nederlandse samenleving is de vraag gerechtvaardigd of het onderwijs in zijn huidige vorm nog wel bestaansrecht heeft. In dit betoog probeer ik een antwoord op deze vraag te geven.

Voor dit essay heb ik gebruik gemaakt van de argumentaties van de auteurs die in leereenheid 18 hun standpunten ten aanzien van levensbeschouwing en onderwijs uiteenzetten, namelijk P.A. van Gennip, P. Leenhouders, J. van der Hoeven, R. Kuiper, H. Manschot en R.A.P. Tielman. Ook enkele ideeën van M.F. Fresco (leereenheid 6) hebben mijn argumentatie ondersteund.

Bij het beantwoorden van deze vraag ga ik nadrukkelijk uit van de aanname dat aandacht voor levensbeschouwing in het onderwijs gerechtvaardigd is. Voor deze stellingname is het volgende aan te voeren: Van Gennip wijst er op dat onderwijs een institutie van mensen is. Menselijke instituties kunnen volgens hem niet neutraal zijn; zij hebben altijd een identiteit. Dit punt rechtvaardigt de aandacht voor levensbeschouwing in het onderwijs. Volgens Van Gennip is het zaak, die identiteit "niet alleen in haar professionele en sociale dimensie, maar ook in haar waardendimensie, haar doelstellingen en levensbeschouwelijke oriëntaties helder te profileren." Dit laatste kan zichtbaar worden in de vorm waarin het Nederlandse onderwijs is georganiseerd, hetgeen duidelijk is gebeurd.

1. Argumenten voor handhaving van de huidige vorm van het Nederlandse onderwijs

Door diverse auteurs zijn argumenten aangedragen om de huidige vorm van het Nederlandse onderwijs te laten zoals die nu is. Althans: het zijn argumenten die niet zozeer de handhaving ervan bepleiten, maar meer argumenten die de bestaande situatie niet bekritisieren.

Levensbeschouwelijke organisatie van het onderwijs had ten tijde van de schoolstrijd volgens *Van Gennip* een belangrijke functie, namelijk emancipatie van gereformeerden en katholieken als achtergestelde bevolkingsgroepen. Eigen scholen voor deze bevolkingsgroepen die recht hadden op bekostiging uit de publieke middelen droegen in belangrijke mate bij aan deze emancipatie.

Elke levensbeschouwelijke richting heeft een eigen traditie en een eigen opvatting over wat goed onderwijs is. De aard van het onderwijs wordt door zowel de katholieke *Leenhouders*, de reformatorische auteur *Van der Hoeven* en de humanisten *Manschot* en *Tielman* verbonden met de inhoud van de

respectievelijke levensbeschouwingen.

Zowel de katholieke, reformatorische als humanistische levensbeschouwing hebben als overeenkomst dat alle richtingen vinden dat goed onderwijs méér moet inhouden dan alleen een praktische voorbereiding op het functioneren in de maatschappij. Volgens *Van Gennip* en *Kuiper* is het onderwijs in de huidige tijd eenzijdig gericht op voorbereiding op de arbeidsmarkt. Volgens hen is het onderwijs daardoor voornamelijk technisch en economisch gericht en worden andere aspecten van het leven in het onderwijs veronachtzaamd. Naast tijd voor praktische vaardigheden om in de hedendaagse maatschappij te kunnen functioneren moet het onderwijs ruimte bieden voor het aankweken van besef van normen en waarden en bezinning daarop. Onderwijs moet een bijdrage zijn tot de opvoeding tot een menswaardig leven. Volgens de humanistische auteur *Fresco* vertonen het levensbeschouwelijk humanisme en het christelijke denken wat betreft de morele waarden die ze beide uitdragen en verdedigen, vele overeenkomsten. Daarnaast zijn er echter onmiskenbare, fundamentele verschillen tussen de diverse levensbeschouwingen te ontdekken, die het beste tot hun recht komen in een eigen benadering in het onderwijs.

Hieronder schets ik enkele hoofdkenmerken van diverse levensbeschouwelijke richtingen, voor zover ze van belang zijn voor de relatie met het onderwijs.

Leenhouders gaat van het standpunt uit dat het katholieke onderwijs moet uitgaan van de principes van het katholieke geloof: "de erkenning in de Schrift van de openbaring van Gods betrokkenheid bij het menselijk bestaan, het heil dat God heeft beloofd en bewerkstelligt." Concreet betekent dit: opkomen voor gerechtigheid en solidariteit, opkomen voor het behoud van de wereld. Deze boodschap moet binnen het hele onderwijs als grondslag, uitgangspunt, referentiekader en norm fungeren. Katholiek onderwijs moet zich blijvend bezinnen op haar waardevolheid. Katholiek onderwijs kan volgens *Leenhouders* op de hierboven genoemde punten worden afgerekend, wil het blijvend in aanmerking komen voor overheidsfinanciering.

Van der Hoeven vindt vanuit de reformatorische levensvisie dat goed onderwijs in het teken van roeping tot verwondering over de zeggingskracht van 'de dingen' moet staan, een roeping tot leren daarop afgestemd te raken en daarop te responderen. De reformatorische visie gaat uit van "schepping, verlorenheid, verlossing en de wezenlijke gerichtheid op God van de mens, waarbij de onzelfgenoegzaamheid van al het geschapene wordt benadrukt." Onderwijs moet ook een diep besef van kwaad aankweken, een wezenskenmerk van de reformatorische levensbeschouwing. Onderwijs als een situatie van ontmoeting tussen generaties moet kinderen vormen tot een mondigheid die begint met gehoor geven aan hetgeen in een schepping en haar geschiedenis mensen aanspreekt.

Volgens de humanistische auteur *Tielman* moeten opvoeding en onderwijs kinderen op een zodanige manier begeleiden, dat zij leren om zèlf zin en vorm te geven aan hun bestaan, zonder daarbij het recht op zelfbeschikking van anderen aan te tasten. Het humanistische denken gaat ervan uit dat de mens op zichzelf teruggeworpen is. De mens kan geen beroep doen op God of een andere externe instantie bij het zoeken naar en het kennen, het onderkennen en hanteren van normen en waarden. "Opvoeding en onderwijs moeten gericht zijn op een evenwicht tussen natuur en cultuur, verstand en gevoel, vrijheid en verantwoordelijkheid, gelijkwaardigheid en veelvormigheid, en tussen individu en gemeenschap." *Tielman* hanteert het concept 'vrijheid' om onderwijs op zijn kwaliteiten te kunnen beoordelen. Vrijheid in opvoeding en onderwijs betekent in dit verband niet de afwezigheid van dwang, maar de vergroting van het vermogen om zèlf keuzen te maken over de zin van het bestaan en de vormgeving daarvan.

Naarmate de mens meer vrij is, is hij ook meer verantwoordelijk voor zijn doen en laten. In een humanistische visie op opvoeding en onderwijs is het noodzakelijk dat kinderen leren vorm te geven aan zelfgekozen leefgemeenschappen.

De hierboven geschetste opvattingen van auteurs van verschillende levensbeschouwelijke richtingen verschillen op enkele punten fundamenteel van elkaar. Hieronder noem ik, zonder uitputtelijkheid na te streven, enkele verschillen die van belang zijn voor de relatie van levensbeschouwing met het onderwijs.

- Het wezenlijke verschil tussen humanisme en christelijke richting is volgens de humanistische auteur *Fresco* dat in de humanistische visie alleen een beroep wordt gedaan op menselijke vermogens, terwijl de katholieke en reformatorische denkers geloven in verbondenheid van de mens met God.
- De humanistische visie gaat uit van autonomie van de mens, hetgeen betekent dat de mens van geen enkele externe autoriteit afhankelijk is. De katholieke en de reformatorische visie gaan uit van de verbondenheid van de mens met God, hetgeen impliceert dat er van autonomie geen sprake kan zijn. Autonomie van de mens wordt in de katholieke en reformatorische visie dan ook afgewezen.
- De reformatorische visie heeft een andere opvatting van 'mondigheid' dan de humanistische visie, waarin mondigheid betekent dat mensen in beginsel het vermogen hebben om zelf zin en vorm te geven aan hun bestaan.

Fundamentele verschillen in levensvisie kunnen juist in het onderwijs, waarin kinderen in aanraking komen met het eigene van de betreffende levensbeschouwing, op geprononceerde wijze aan het licht komen.

2. Argumenten voor aanpassing van de huidige vorm van het Nederlandse onderwijs

Er zijn echter ook auteurs die kritiek hebben op de huidige vorm van het Nederlandse onderwijs, met name auteurs uit de humanistische hoek. Vanuit katholieke en reformatorische hoek is de kritiek minder duidelijk, maar de hieronder genoemde auteurs voeren niet echt duidelijke argumenten aan om het bestaande bestel met kracht te verdedigen.

Door de humanistische auteur *Manschot* wordt erop gewezen dat er drie redenen zijn om het Nederlandse onderwijs anders te organiseren:

- In politiek opzicht staan de jaren negentig in het teken van een toenemende europanisering en mondialisering. Elke nationale cultuur moet zich daardoor bezinnen op de eigen culturele identiteit en op de rol die de overgeleverde levensbeschouwingen daarin spelen.
- In maatschappelijk opzicht is Nederland een multiculturele samenleving geworden, verrijkt met allochtone culturen waarin de eigen religie een centrale rol speelt. Ook religies die geen 'eigen scholen' hadden, zoals bijvoorbeeld de islam en het hindoeïsme, zijn naar Nederland gekomen. Een multiculturele samenleving vergt nieuwe omgangsvormen en een pluriformer publieke moraal.
- Het blijkt tegenwoordig niet langer mogelijk om alleen op rationele gronden een voor iedereen bindende moraal te verdedigen. "Juist ten aanzien van normen en waarden is het gezag van de universele rede theoretisch ontoereikend en politiek niet krachtig genoeg gebleken." De christelijke, humanistische en de joodse tradities moeten echter niet in hun huidige vorm hersteld

worden, omdat zij tegenwoordig voor steeds minder mensen een richtsnoer zijn. Secularisatie in de West-Europese cultuur is hiervan een gevolg geweest, waardoor de rol van de kerk en daarmee van een integrale en breed gedragen godsdienstige levensopvatting verminderde. Dit aspect is al door Van Gennip gesigaleerd, hoewel hij als katholiek deze tendens betreurt. Toenemende secularisatie vraagt echter een andere organisatie van het Nederlandse onderwijs. Volgens Manschot voldoet de bestaande vorm van het Nederlandse onderwijs steeds minder.

Auteurs van verschillende levensbeschouwelijke richtingen benadrukken de *dialogobereidheid* van hun opvatting met andere levensbeschouwelijke richtingen. De katholieke en reformatorische auteurs verbinden er echter geen expliciete consequenties voor handhaving of verwerping van de bestaande vorm van het onderwijs aan.

- Volgens de katholieke auteur *Van Gennip* is verantwoorde omgang met pluriformiteit nodig. Hij voert daarvoor als argument het democratisch gehalte van de samenleving aan. Hij meent dat levensbeschouwelijke vorming, ook in het openbaar onderwijs, van groot belang is voor de kwaliteit van een democratie. Verantwoorde omgang met pluriformiteit betekent dat vorming in en oriëntatie op de uitgangspunten van de betreffende levensbeschouwing in relatie met andere levensbeschouwelijke richtingen gestalte zouden moeten krijgen. De school zou hierin een centrale rol kunnen spelen. Van Gennip laat echter in het midden of de organisatie van het onderwijs in die zin moet worden aangepast. Vanuit de gedachtengang van Van Gennip zou het openbare onderwijs ook aandacht moeten besteden aan levensbeschouwing, om aan de pluriformiteit recht te doen.
- Ook de katholieke auteur *Leenhouders* gaat uit van levensbeschouwelijke pluriformiteit. "Het besef hebben van die onderlinge verschillen in het aangeven van een levensweg voor mensen kan aanleiding en zelfs een stimulans zijn tot een onderling gesprek, tot dialoog op basis van waardering voor elkaars standpunten." Bereidheid tot dialoog betekent erkenning van het feit dat eigen accentueringen relatief zijn. Deze bereidheid kan ervoor zorgen dat mensen ten opzichte van elkaar in een open en tolerante houding komen te staan. Leenhouders laat echter in het midden of de organisatie van het onderwijs in die zin moet worden aangepast.
- De reformatorische auteur *Van der Hoeven* geeft duidelijk aan dat een reformatorische visie zich vormt en hervormt uit contact met andere. Contact betekent dialoog. Hij ziet contact echter ook als kritiek en die kritiek betreft vooral "de verenging van de gezichtskring of klankruimte, waardoor bepaalde hoofdtonen niet of te dun klinken en andere te dominant worden." Reformatorisch onderwijs wil, als het goed is, een andere, bevrijdende richting wijzen. Hij zou het liefst zien dat ook in het openbaar onderwijs aandacht wordt besteed aan levensbeschouwelijke zaken, terwijl in het bijzonder onderwijs levensbeschouwing niet slechts een vak naast andere zou moeten zijn, maar het richtinggevend kader voor het hele onderwijs. Ook Van der Hoeven spreekt zich niet uit over eventuele aanpassing van de organisatie van het onderwijs.
- De humanistische auteur *Tielman* vestigt de aandacht op een belangrijk kenmerk van humanistisch onderwijs, namelijk het leren omgaan met verscheidenheid op diverse levensterreinen. "Toekomstige generaties moeten in staat zijn tot een constructieve dialoog met mensen met andere achtergronden en kenmerken dan zij van huis uit gewend zijn. Een begeleiding van kinderen in het onderwijs die gericht is op het leren omgaan met verscheidenheid vraagt om een omgeving die op kleine schaal de grote samenleving weerspiegelt." Humanisten kiezen vanuit deze optiek voor de actief-pluriforme school, zowel op levensbeschouwelijk, etnisch-cultureel als sociaal-economisch gebied. Levensbeschouwelijk pluriform onderwijs als organisatie-model voor het Nederlandse

onderwijs is daardoor de de keus die de Nederlandse humanistische beweging heeft gemaakt.

- De eveneens humanistische auteur *Manshot* stelt dat levensbeschouwelijke pluriformiteit een intrinsiek goed is. Dit had onder andere als gevolg dat er in de moderne cultuur een rigoureuze scheifding tussen kerk en staat ontstond, die leidde tot enerzijds een publieke moraal die voor iedereen geldt en anderzijds levensbeschouwelijke moralen die tot de eigen richting beperkt blijven. Volgens het humanistische standpunt dient de publieke moraal méér te zijn dan een 'grootste gemene deler' van formele spelregels en algemene principes. De publieke moraal moet een platform zijn "waar alle fundamentele problemen die aan normen en waarden raken, bediscussieerd kunnen worden en ondervraagd op hun betekenis voor de samenleving." Een open dialoog tussen de verschillende levensbeschouwelijke tradities is een mogelijkheid om deze discussie gestalte te geven. Voorwaarde hierbij is dat alle levensbeschouwingen het recht op vrijheid van godsdienst en meningsuiting onvoorwaardelijk respecteren, ten opzichte van andere levensbeschouwingen en ten opzichte van de eigen leden. Morele en levensbeschouwelijke vrijheid zijn gekoppeld aan menselijke waardigheid. De platformfunctie zou in een multiculturele maatschappij meer uitgebouwd moeten worden dan nu het geval is. Het onderwijs heeft in deze uitbouw volgens Manshot een eigen taak. De school moet de leerlingen vormen tot zelfstandig denkende en zelfstandig oordelende mensen die in staat zijn om een pluriforme maatschappij tot een menswaardige samenleving te maken. De school zou daarom niet langer het verlengstuk moeten zijn van één levensbeschouwelijke richting, noch de plaats van levensbeschouwelijke verkondiging. Aparte confessionele scholen hebben in deze optiek geen bestaansrecht meer.

Vanwege de grondwettelijke onderwijsvrijheid is het huidige onderwijsstelsel in Nederland volgens *Tielman* niet keer te verdedigen. "De grondwettelijke gelijke behandeling, de onderwijsvrijheid en de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing leiden logischerwijze tot de conclusie dat godsdienstonderwijs en humanistisch vormingsonderwijs binnen de openbare scholen, evenals vergelijkbaar onderwijs binnen de bijzondere scholen landelijk bekostigd zouden moeten worden. De huidige gemeentelijke bekostigingsregeling voor levensbeschouwelijk vormingsonderwijs binnen het openbaar onderwijs leidt echter tot ongelijke behandeling naar gemeente en naar godsdienst of levensovertuiging en moeten daarom als ongrondwettelijk worden veroordeeld." Aanpassing van het bestuurs- en bekostigingsmodel voor het Nederlandse onderwijs in deze zin is noodzakelijk geworden. Onderwijsvrijheid in levensbeschouwelijke zin houdt in dat men kan kiezen voor pluriforme of niet-pluriforme scholen. Binnen de pluriforme scholen kan men kiezen tussen verschillende bestuursvormen die allemaal de gelijke behandeling van alle betrokkenen moeten waarborgen.

Binnen de niet-pluriforme scholen is een gelijke behandeling niet gewaarborgd. Pluriforme scholen moeten daarom als basisvoorziening overal aanwezig zijn.

3. Verzuild onderwijs: handhaving of verwerping?

Tot zover enkele auteurs met diverse levensbeschouwelijke achtergronden. Nu wil ik op grond van de argumenten in de paragrafen 2 en 3 een antwoord formuleren op de vraag of de bestaande vorm van het Nederlandse onderwijs gehandhaafd of verworpen moet worden.

Apart bijzonder (katholiek en protestants-christelijk) onderwijs mocht ten tijde van de schoolstrijd een duidelijk te rechtvaardigen emancipatorische functie hebben, in de de tegenwoordige tijd waarin de

katholieken en gereformeerden niet meer als achtergestelde bevolkingsgroepen kunnen worden beschouwd, heeft apart confessioneel onderwijs met een eigen bestuursvorm geen meerwaarde meer ten opzichte van het door de overheid bestuurde openbare onderwijs. Zeker niet nu in paragraaf 3 is gesignaleerd dat de verschillende bestuursvormen leiden tot ongelijke behandeling van levensbeschouwelijke vorming in de verschillende onderwijstypen. Het blijft volstrekt onduidelijk waarom de anderssoortige bestuursvorm van het confessionele onderwijs ten opzichte van die van het openbaar onderwijs gehandhaafd moet blijven, terwijl in beide gevallen het onderwijs geheel uit de publieke middelen wordt gefinancierd. Meer concreet: de overheid heeft bij het confessionele onderwijs een geringere vinger in de pap dan bij het openbare onderwijs, terwijl beide onderwijstypen wél door de overheid (publieke middelen) worden betaald. Wil men consequent zijn, dan zou men moeten kiezen voor een voor alle onderwijstypen gelijke bestuurs- en bekostigingsvorm die zowel praktisch en uitvoeren als juridisch een gelijke behandeling van alle levensbeschouwelijke richtingen waarborgt. Aanpassing van de bestaande vorm van het Nederlandse onderwijs is daarom noodzakelijk om de tweeslachtigheid in de huidige situatie te vermijden.

De in paragraaf 2 genoemde opvattingen over goed onderwijs komen vanwege enkele fundamentele levensbeschouwelijke verschillen het beste tot hun recht in een eigen benadering in het onderwijs, aldus heb ik daar gesteld. Onderwijs dat op levensbeschouwelijke grondslag is georganiseerd impliceert een oriëntatie op en vorming in de betreffende levensbeschouwelijke richting. Hoewel de paragraaftitel 'Argumenten voor handhaving van de huidige vorm van het Nederlandse onderwijs' luidt, zijn de daar genoemde opvattingen niet overtuigend genoeg om de bestaande organisatie te rechtvaardigen. De paragraaftitel is derhalve iets te geforceerd. Ik heb met opzet gezegd 'eigen benadering', geen 'eigen scholen'. Ook in een andere organisatie van het Nederlandse onderwijs kunnen die eigen benaderingen tot hun recht komen, zoals in paragraaf 3 wordt beschreven in de opvatting van Tielman. Bovendien voeren de katholieke en reformatorische auteurs geen duidelijke argumenten aan om de huidige verzuilde organisatie met kracht te verdedigen.

Zowel de katholieke, de reformatorische als de humanistische levensbeschouwelijke richting streeft een dialoog na met andere levensbeschouwelijke richtingen. De bepleite dialoog tussen de verschillende richtingen kan bij uitstek gestalte krijgen in het onderwijs. Op grond hiervan doet actief-pluriform onderwijs volgens de visie van Tielman en Manschot het meest recht aan de pluriforme samenstelling van de Nederlandse samenleving.

Gezien de pluriforme en multiculturele Nederlandse samenleving is een dienovereenkomstige organisatie van het onderwijs die aan elke levensbeschouwelijke richting recht doet het meest op zijn plaats. Ook aan die richtingen die in Nederland tot voor enige tijd geen eigen scholen hadden. Dit zou in principe op twee manieren kunnen gebeuren:

1. De bestaande organisatie handhaven en ook ruimte geven voor islamistisch en joodse scholen en scholen voor andere levensbeschouwingen toelaten. Deze oplossing wordt al op beperkte schaal toegepast. Dit bevoordert echter niet de dialoog tussen de verschillende levensbeschouwelijke richtingen. Bovendien is deze oplossing op juridische gronden, i.c. de grondwettelijke onderwijsvrijheid, niet meer te verdedigen.
2. Het hervormen van het huidige onderwijsstelsel in een stelsel van actief-pluriforme scholen. In een actief-pluriforme school moeten alle levensbeschouwelijke overtuigingen zowel in juridische als in praktische zin gelijkwaardig aandacht krijgen. Alleen als aan deze voorwaarden wordt voldaan, heeft een school recht op financiering uit de publieke middelen. Wil een school om wat voor reden dan

ook separaat blijven functioneren met een bestuursvorm die alleen recht doet aan de door deze school aangehangen levensbeschouwelijke richting, dan zal financiering van dergelijk onderwijs moeten geschieden door de vertegenwoordigende instanties van deze richting.

4. Conclusie: het Nederlandse onderwijs moet anders worden georganiseerd

Mijn conclusie ten aanzien van de vorm waarin het Nederlandse onderwijs is georganiseerd luidt als volgt. Op grond van het dialoogargument, de pluriformiteit in de Nederlandse samenleving en op grond van de momenteel ongelijke behandeling van de huidige openbare en bijzondere scholen moet de vorm waarin het onderwijs is georganiseerd, worden aangepast. Alleen een actief-pluriform onderwijsstelsel met een bestuursvorm die garandeert dat aan elke levensbeschouwelijke richting praktisch en juridisch evenveel recht wordt gedaan, heeft recht op financiering uit de publieke middelen. Mocht een school deze garanties niet bieden, dan zal zij geen recht meer hebben op overheidsfinanciering.